

Etik Eğitiminde Kullanılan Film İzletme Yönteminin Etik Sorunların Tespiti Üzerine Etkisi: Niteliksel Bir Araştırma

The Effect of the Film-Showing Method Used in Ethics Education on Detecting Ethical Issues: A Qualitative Study

 Belkıs BİRDEN^a

^aBaşkent Üniversitesi Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Etik AD, Ankara, Türkiye

Bu çalışma, I. Uluslararası Tıp, Sağlık ve İletişim Bilimleri Kongresinde (9-12 Aralık 2021, Online) sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

ÖZET Bu araştırma, sağlık programlarında ön lisans düzeyinde öğrenim gören öğrencilere verilen Meslek Etiği dersi kapsamında kullanılan film izletme yönteminin, etik sorunların tespiti üzerine etkisini belirleyebilmek amacıyla yapılmıştır. Alan yazında etik eğitiminde kullanılan film izletme yönteminin etik değerlendirme basamaklarından biri olan etik sorunların saptanabilmesi üzerine etkisini konu alan çalışmaların sınırlı olduğu tespit edilmiştir. Araştırma retrospektif olarak tasarlanmıştır. Araştırmaya Başkent Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu'nun çeşitli programlarında, 2020-2021 öğretim yılı güz döneminde uzaktan öğrenim gören, Meslek Etiği dersini alan, 250 öğrencinin yazılı metinleri dâhil edilmiştir. Öğrencilerden My Sister's Keeper filmi izleyerek yazılı olarak film hakkında etik açıdan bir değerlendirme yapmaları ve sorun alanlarını belirlemeleri istenmiştir. Verilerin analizi ve raporlaması çalışmanın yazarı tarafından gerçekleştirilmiştir. Filmde yer alan etik sorunların çoğu öğrenciler tarafından ifade edilmiştir. Öğrencilerin belirlediği etik sorun alanları; temel etik ilkelerin (yarar sağlama, zarar vermeme, özerkliğe saygı, adalet, dürüstlük, yaşama saygı) ihlali, ötanazi, hasta hakları, genetik, yardımcı üreme teknikleri, kurtarıcı kardeş, organ bağıışı, kanser hastalığı ile mücadele, ödev etiği, özen etiği, erdem etiği ve sonuçsalcılık konularıdır. Bu çalışmadan elde edilen veriler, etik eğitiminde kullanılan film izletme yönteminin, öğrencilerin etik sorun alanlarını tespit edebilmelerine katkı sunduğunu göstermektedir. Bunun yanı sıra bu araştırma, güncel yaklaşımlar çerçevesinde öğrenci tutumlarının belirlenebilmesi açısından farklı niteliksel ve niceliksel araştırmalara gereksinim olduğunu ortaya koymaktadır.

ABSTRACT This research was conducted with the aim of determining the effect of the film showing method used in the Professional Ethics course given to associate degree students in health programs on the detection of ethical issues. It has been determined that there are limited studies in the literature on the effect of the film showing method used in ethics education on the detection of ethical problems, which is one of the ethical evaluation steps. The research was designed retrospectively. Written texts of 250 students who took the Professional Ethics course remotely in the fall semester of the 2020-2021 academic year in various programs of Başkent University Health Services Vocational School were included in the research. The students were asked to watch the movie My Sister's Keeper and make an ethical evaluation about the movie in writing and to identify their problem areas. Data analysis and reporting was carried out by the author of the study. Most of the ethical issues in the film were expressed by the students. The ethical problem areas identified by the students are as follows. Violation of basic ethical principles, (beneficence, non maleficence, respect for autonomy, justice, honesty, respect for life) euthanasia, patient's rights, genetics, assisted reproductive techniques, savior sibling, organ donation, the fight against cancer, duty ethics, care ethics, virtue ethics and consequentialism. The data obtained from this research show that film showing method used in ethics education contributes to the students' identification of ethical problem areas. In addition, this research reveals that there is a need for different qualitative and quantitative studies in order to determine student attitudes within the framework of current approaches.

Anahtar Kelimeler: My Sister's Keeper; etik eğitimi; etik ikilem; etik sorunlar; film izletme yöntemi

Keywords: My Sister's Keeper; ethics education; ethical dilemma; ethical issues; film showing method

KAYNAK GÖSTERMEK İÇİN:

Birden B. Etik eğitiminde kullanılan film izletme yönteminin etik sorunların tespiti üzerine etkisi: Niteliksel bir araştırma. Türkiye Klinikleri J Med Ethics. 2024;32(2):99-107.

Correspondence: Belkıs BİRDEN

Başkent Üniversitesi Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Etik AD, Ankara, Türkiye

E-mail: blksbrdn@gmail.com

Peer review under responsibility of Türkiye Klinikleri Journal of Medical Ethics, Law and History.

Received: 04 Dec 2023

Accepted: 17 Feb 2024

Available online: 19 Apr 2024

2146-8982 / Copyright © 2024 by Türkiye Klinikleri. This is an open access article under the CC BY-NC-ND license (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

Bilimsel ve teknolojik ilerlemeler yanında insan hakları kavramının gelişimi gibi toplumsal değişimler, son yıllarda sağlık alanında etikğin önem kazanmasında etkili olmuştur.¹ Günümüzde etik eğitimi, tüm meslek gruplarının yanı sıra özellikle sağlık meslek mensupları için gerekli ve önemli bir eğitim olarak kabul edilmektedir.^{2,3} Etik eğitimi, insanların mesleki etkinliklerinde, karar ve davranış süreçlerinde var olan etik boyutun kavranmasına, kişisel-kurumsal değerlerin anlaşılmasına ve mesleki etik sorunlara ilişkin farkındalıkların geliştirilmesine katkı sunmaktadır.⁴ Alanyazında yapılan incelemeler etik eğitiminin temel amacı hakkında fikir birliği olmadığını göstermektedir.^{1,5} Bununla birlikte etik eğitiminin, insanların ahlaksal akıl yürütme ve haklı çıkarma becerisi kazanmalarını, diğer bir ifadeyle ahlak üzerine kendi kendilerine yargılama yapabilecek duruma gelmelerini amaçladığı ifade edilmektedir.^{4,5} Etik eğitiminde vurgulanması gereken önemli bir nokta kullanılan yöntemlerin çeşitliliğidir. Bu bakımdan etik eğitimi ile nelerin kazandırılması ve etik eğitiminin nasıl olması gerektiğine yönelik tartışmalar devam etmektedir.^{6,7}

Sağlık hizmetleri, etik sorunların sıklıkla ortaya çıktığı ve uygulamaların sürdürülebilmesi için etik değerlendirmeleri gerçekleştirmenin gerekli olduğu bir alandır.^{8,9} Bu bakımdan sağlık çalışanlarının mesleki-teknik bilgi ve becerileri yanında, etik düşünme becerilerini geliştirmeleri ve etik bilinç kazanmaları önem taşımaktadır. Etik sorunların tanımlanması ya da farkına varılması, etik bilincin bir göstergesi olarak etik değerlendirme sürecinin ilk adımını oluşturmaktadır.⁹ Bu amaçla sağlık alanıyla ilgili programlarda öğrenimlerini sürdüren öğrencilerde etik bilincin gelişmesinde etik eğitimi kritik bir rol üstlenmektedir.

Günümüzde etik eğitiminde geleneksel ders notları yanında, olgu ve küçük grup tartışmaları gibi öğrenci merkezli yöntemlerin kullanımının ön planda olduğu belirtilmektedir.¹⁰ Bu noktada olgu tartışmalarının, ek bilgi gereksinimi doğurduğu ve hastaların bakış açısını tam olarak açıklayamadığı belirtilerek sınırlılıklarının olduğu, filmlerin ise kişisel ve mesleki bağlamda sunduğu detaylarla, hastaların daha derinden anlaşılmasına katkı sağladığı ifade edilmektedir.¹¹

Etik eğitiminde film izletme yöntemi, etkili ve yenilikçi bir öğretim yaklaşımı şeklinde açıklanmaktadır. Filmlerin, soyut kavramların görselleştirilmesi gibi insanlar üzerinde oluşturduğu çok yönlü etkiler nedeniyle öğrenmeyi kolaylaştırmada önemli araçlar oldukları belirtilmektedir.¹⁰ Searight ve Allmayer, filmlerin öğrenciler üzerinde eleştirel düşünme becerisi kazanımında etkili olduğunu; Ogston-Tuck ve ark. ise özellikle sağlık eğitiminde insanları bilgilendirme ve harekete geçirme konusunda etkin öğretim yöntemleri arasında kabul edildiğini açıklamaktadır.^{12,13}

Ahlaki değerler felsefesi olan etik, iyinin ve kötünün, doğrunun ve yanlışın doğasını inceleyen bir alandır. Sağlık profesyoneli olup olmaması fark etmeksizin her insan etik sorunlarla karşılaşmaktadır.¹⁴ Etik bir sorunun bir değerle ilişkilendirilebilmesi gerekir ve etik bir sorunun farkına varılması, etik akıl yürütme sürecinin ilk adımını oluşturmaktadır.⁹

Alanyazında farklı sağlık programları için etik eğitiminde film izletme yönteminin kullanımına ilişkin ve film izletmenin etik değerlendirme basamaklarından biri olan etik sorunların saptanabilmesi üzerine etkisini konu alan çalışmaların sınırlı olduğu görülmektedir. Bu bakımdan bu araştırma ile ülkemizde sağlık alanında etik eğitiminde kullanılan film izletme yönteminin, öğrencilerin görüşleri ve güncel yaklaşımlar çerçevesinde etik sorunların tespit edilebilirliğine yönelik etkisi belirlenmeye çalışılmaktadır.

GEREÇ VE YÖNTEMLER

Bu araştırma "Bu araştırma "Başkent Üniversitesi Tıp ve Sağlık Bilimleri Araştırma Kurulu" tarafından 02.03.2021 tarihinde KA21/101 proje numarası ile onaylanmıştır ve çalışmanın tüm süreci Helsinki Deklarasyonu Prensipleri'ne uygun olarak yapılmıştır. Retrospektif olarak tasarlanan bu araştırma Başkent Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu bünyesinde yer alan Fizyoterapi, Ağız ve Diş Sağlığı, İş Sağlığı ve Güvenliği, Anestezi, Ameliyathane Hizmetleri, Diyaliz, İlk ve Acil Yardım, Patoloji Laboratuvar Teknikleri, Tıbbi Görüntüleme Teknikleri ve Tıbbi Dokümantasyon ve Sekreterlik programlarında ön lisans düzeyinde öğrenim gören öğrenciler üzerinde gerçekleştirilmiştir. Araştırmaya 2020-2021 öğretim yılı güz döneminde uzaktan öğrenim gören,

Meslek Etiği dersini iki şube olarak alan, 250 öğrencinin yazılı metinleri dâhil edilmiştir.

Öğrencilere 14 hafta boyunca verilen Meslek Etiği dersi kapsamında; dersin ilk haftalarında temel etik kavramlar, etik yaklaşımlar ve biyomedikal etiğin temel ilkeleri konularında kuramsal bilgiler açıklanmış ve olgu sunumları yapılmıştır. Dersin yedinci haftasında öğrencilerden My Sister's Keeper filmi izleyerek iki sayfayı geçmeyecek şekilde yazılı olarak film hakkında etik açıdan bir değerlendirme yapmaları ve sorun alanlarını belirlemeleri istenmiştir.

Jodi Picoult tarafından öyküleştirilen My Sister's Keeper, 2009 yılı ABD yapımı bir sinema filmi olarak, ailenin en büyük kızları olan Kate'in ve tüm ailenin, lösemi hastalığı ile mücadelesini konu almaktadır. Film; genetik, ötanazi, yardımcı üreme teknikleri ve organ bağıışı gibi farklı etik konuları içermesi nedeniyle seçilmiştir. Öğrencilerin filmle ilgili görüşlerinden elde edilen veriler, çalışmanın yazarı tarafından analiz edilerek raporlanmıştır.

Araştırmaya dâhil edilme kriterleri; dersi almak, My Sister's Keeper filmi izleyerek etik değerlendirme ödevini belirtilen zamanda ders sorumlusuna dijital ortamda göndermek olarak belirlenmiştir. Buna karşın ödevlerin belirtilen zaman diliminde yapılmaması, eksik olması ve araştırma için kullanılmasına izin verilmemesi, araştırmanın kapsamı dışında tutulma kriterleri olarak kabul edilmiştir.

Araştırmada, öğrencilerin kişisel-demografik bilgilerine yer verilmemiştir. Yazılı metinleri kullanabilmek üzere, COVID-19 pandemisi nedeniyle uzaktan eğitim-öğretim sürecinde, öğrencilerin sözel olarak onamları alınmıştır. Bu kapsamda araştırmaya katılmayı gönüllü olarak kabul eden öğrencilerin yazılı metinlerine alıntı şeklinde yer verilmiştir, harf ve sayılar kullanılmıştır. Örneğin birinci öğrenci için "Ö1" sembolü kullanılmıştır.

MY SİSTER'S KEEPER FİLMİ

My Sister's Keeper, kanser hastası ablasına (Kate Fitzgerald) donör olması için tıbbi müdahalelerle tasarlanan Anna Fitzgerald ve ailesini konu alan bir filmidir. Sara ve Brian Fitzgerald çifti, çocukları Kate'in lösemi hastalığı nedeniyle birkaç yıl ömrü kaldığını öğrenirler. Bunun üzerine doktorlarının

önerisiyle Kate'e donör olması için bir çocuk sahibi olmaya karar verirler. Anna ismini verdikleri bu kız çocuğu, tıp alanında teknolojik gelişmelerin etkisiyle kullanılan yöntemlerle dünyaya gelmiştir ve doğumundan itibaren ablasını sağlığına kavuşturmak için sayısız tıbbi müdahaleye maruz kalmıştır. Anna, ablası Kate için kan ve kemik iliği bağıışında bulunmak ve çok sayıda ilaç kullanmak zorunda kalmıştır.

Yıllar içinde Kate'in böbreklerinde oluşan ciddi hasar, böbrek nakli ihtiyacını doğurmuştur. Bu noktada aile, Anna'dan organ (böbrek) bağıışını beklerken, Anna ailesine organ bağıışında bulunmak istemediğini anlatmaya çalışmıştır. Bu süreçte Avukat Alexander Campbell'in desteğiyle ailesine karşı dava açmıştır. Böbrek nakli olmayan Kate'in durumu giderek ağırlaşmış ve ölümünün ardından açılan dava, Anna lehinde sonuçlanmıştır.

BULGULAR

Araştırmada Başkent Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu'nun çeşitli programlarında Meslek Etiği dersini alan 250 öğrencinin ödev metni değerlendirmeye alınmıştır. Filmde yer alan etik sorunların çoğu, öğrenciler tarafından ifade edilmiş ve örnek olması açısından bir kısmına burada yer verilmiştir. Öğrencilerin belirlediği etik sorun alanları; temel etik ilkelerin ihlali, ötanazi, hasta hakları, genetik, yardımcı üreme teknikleri, kurtarıcı kardeş ve organ bağıışı konularıdır. Bunun yanında öğrenciler, kanser hastalığı sürecinde aile bireylerinin birbirleriyle olan ilişkilerinden söz etmişlerdir. Bu konu başlığı kanser hastalığı ile mücadele olarak adlandırılmıştır. Ödev etiği, özen etiği, erdem etiği ve sonuçsalcılık gibi etik sorunların belirlenmesinde ve çözümlenmesinde önemi olan etik yaklaşımlardan da söz edilmiştir. Hayvan hakları ve empati, öğrenci ifadelerine yansıyan etik sorun alanlarından olup diğer konu başlığı altında gösterilmiştir (Tablo 1).

Öğrencilerin büyük bir kısmı filmdeki etik sorunları açıklarken Beauchamp ve Childress tarafından geliştirilen temel etik ilkeleri diğer bir ifadeyle ilkeci etik yaklaşımı baz almışlardır. Yarar sağlama, zarar vermeme, özerkliğe saygı ve adalet ilkesi yanında, dürüstlük ve yaşama saygı ilkesi gibi yardımcı ilkelere yönelik etik ihlallere değinmişlerdir.

TABLO 1: My Sister's Keeper filmi hakkında öğrenciler tarafından belirlenen etik sorun alanları.

• Temel etik ilkelerin ihlali	Zarar vermeme ilkesi Yarar sağlama ilkesi Özerkliğe saygı ilkesi Aydınlatılmış onam alınması Tıbbi karar alma sürecinde çocuğun konumu Adalet ilkesi Yaşama saygı ilkesi Dürüstlük ilkesi
• Ötanazi	Ölüm kavramı
• Hasta hakları	
• Genetik	
• Yardımcı üreme teknikleri	
• Kurtarıcı kardeş	
• Organ bağıışı	
• Kansere hastalığı ile mücadele	
• Ödev etiği	
• Özen etiği	
• Erdem etiği	
• Sonuçsalcılık	
• Diğer	Hayvan hakları Empati

“Bu süreçte anne, iki kızı arasında etik ikilemde kalıyor. Kızlarının biri çok hasta ve ölmek üzere, diğeri ise onu hayatta tutmak için sürekli acıya maruz bıraktığı küçük kızı. Büyük kızını hayatta tutabilmek adına, küçük kızını defalarca ameliyat masasına yatırıyor. Burada biraz da kime ne kadar yarar ve zarar verdiğini ölçtüğünü ve buna göre hareket ettiğini düşünüyorum.” (Ö11)

“Kate'nin tedavisi gerçekleşirken, Anna'nın sağlığı risk altına girmiştir. Bu durumda Kate için yarar sağlanırken, Anna için tıbbi girişimlerin riskleri ve yaşam niteliğini etkileyen bedeller söz konusu olmuştur. Yani yarar-risk ve yarar-bedel dengesi kurulamamıştır.” (Ö63)

“...Anna'nın fikri sorulmamıştır. Ablasının sağlığı için bile olsa Anna'nın onayı olmadan kendisine tıbbi müdahaleler yapılması etik değildir.” (Ö78)

“Anna çocuk da olsa ona fikrini sormalydılar ve tedavinin nasıl olacağı hakkında bilgi vermeliydiler.” (Ö4)

“Sara'nın ilk çocuğunun tedavisi için başka bir canlı dünyaya getirmesi, Anna'ya kaliteli bir hayat sunamaması, adalet ilkesine aykırıdır.” (Ö14)

“Yaşama Saygı ilkesi her birey için geçerlidir. Bir insan yaşasın diye başka insanın yaşamı kesinlikle kısıtlanmamalıdır.” (Ö43)

“Doktorun, artık tedavinin etkili olmayacağını söylemesi ve ölümü kabullenmeleri gerektiği hakkında konuşması dürüstlük ilkesine uygun bir örnektir.” (Ö214)

Özerkliğe saygı ilkesinin bir göstergesi olan aydınlatılmış onamın hekim tarafından uygun bir şekilde alınması ve tıbbi karar alma sürecinde çocuğun konumu, bu bölümde öğrenciler tarafından ifade edilen konulardan birisidir.

“...Kızın ailesinden, bedenini koruma hakkı almasının en doğal hakkı olduğunu düşünüyorum. Çünkü bir insanın başka insanlardan ki bu kişiler ailesi de olsa bedenini koruma hakkı olduğunu düşünüyorum.” (Ö130)

“Çocukların kararlarının, ebeveynlerinin kararlarına bağlı olması hukuki olarak makul olsa bile birey olarak bakıldığı zaman onları bu denli etkileyecek kararlarda aslında kendilerinin söz hakkına sahip olmaları gerektiğini görebiliriz.” (Ö75)

“Yaşı küçük ama her şeyin üstesinden tek başına gelebilecek bir kız. Ailesi bu dava için ona her ne kadar kızmış olsa da yanlış bir davranış çünkü o bu zamana kadar yapacağı her şeyi yapmış.” (Ö187)

Öğrenciler, filmde yer alan etik sorunlardan birini ötanazi olarak açıklamışlardır. Ötanazinin bir insan-hasta hakkı olarak kabul edilmesi gerektiğini savunan öğrenciler yanında, sağlık hizmetlerinin doğasıyla bağdaşmayacak nitelikte bir uygulama olduğunu destekleyen öğrenciler de vardır.

“Kate'in ölmek istemesi göz önüne alınmalıdır. Kate'in artık yorulması ve ölmek istemesi elbette çok doğal bir durumdur; ancak ötanazi hastalara tanınmış bir hak değildir.” (Ö16)

“Hasta isteği doğrultusunda bile olsa yaşama hakkı sonuna kadar korunmalıdır. Tıp; yaşamı sonlandırmak değil, devam ettirmeyi hedeflemiştir. Bu anlamda hastanın kararına saygı göstermek konusu tartışılmalıdır.” (Ö55)

Bir öğrenci ötanazi ile ilişkili olan ölüm kavramına yönelik görüşünü şu şekilde ifade etmiştir:

“Ölümün hayat kadar doğal karşılanması gerektiğini, hayatın kaçınılmaz bir parçası olduğunu bir kez daha algılamış oldum bu film sayesinde.” (Ö81)

Öğrenciler tarafından, filmle ilgili olarak ifade edilen etik sorunlardan biri de hasta haklarıdır. Lösemi hastalığı ile mücadele eden Kate’in durumu ve hakları şu şekilde ifade edilmiştir:

“Filmde konu alınan olay insanın biricikliği ilkesine aykırı unsurlar taşımaktadır. ... Kate film sonunda ailesine kararını açıklamıştır. Baştan beri savaştan yorgun düşen bireyin çabası, son noktada kendini göstermiştir.” (Ö76)

Öğrencilerin çoğu, filmde geçen etik sorunların genetik, yardımcı üreme teknikleri ve kurtarıcı kardeş konuları ile ilgili olduğunu, meslek uygulayıcılarının bu konularda etik ikileme karşılaştıklarını ve etik açıdan sorun teşkil eden kararlar verdiklerini ifade etmişlerdir.

“Doktorun aileye genetik mühendislikle bir bebek dünyaya getirmelerini söylemesi bir etik ikilemdir. Kate’e genetik olarak uymayan embriyoların imha edilmesi ve sadece uyum sağlayan embriyonun rahme yerleştirilmesi etik açıdan sorunludur.” (Ö120)

“Doktorun Kate’in tedavisi için kardeş yapma fikrinde bulunması bir çözüm fakat sadece tedavi için doğacak bir çocuk ve zarar göreceği işlemleri bildiği hâlde önermesi etik bir davranış değildir. Bu etik ikilemlerden biridir.” (Ö223)

Öğrencilerin büyük bir çoğunluğu filmde yer alan etik sorunların organ bağıışı ile ilgili olduğunu belirtmiştir. Organ bağıışında, kişinin rızasının temel alınması gerektiği, aile içinde çocuklara yönelik bu tür beklentilerin çocuklar üzerinde farklı türde sorunlar oluşturabileceği öğrenciler tarafından dile getirilmiştir. Bir öğrenci ise ailenin kardeşler arasında yaşadığı etik ikileme dair bir çözüm önerisinde bulunmuştur.

“Organ bağıışı için kimse zorlanamaz ve kişinin kendi vicdanına bırakılır. Anna daha çocuktur ve bu tercihin yükünü ona yüklemek doğru değildir. Kardeşler arası bağlar zedelenebilir.” (Ö134)

“Ben olsaydım; öncelikle organ nakli sırasına girerdim. En azından diğer çocuğumu tehlikeye atmadan bir seçeneğim olurdu. Baskıcı bir ebeveyn değil, çocuklarımın da hakları olduğunu düşünerek onlara söz hakkı tanırdım.” (Ö75)

“Etik açıdan bir başka sorun ise, bir kardeşe kan veya vücudun bir kısmını bağışlamak istememenin ahlaki olarak doğru olup olmadığı ve ebeveynlerin çocuklarının hayatını kurtarmak için başkalarının hayatına aykırı davranma hakkına sahip olup olmadıklarıdır.” (Ö26)

Kanser hastalığı ile mücadele, öğrenciler tarafından belirtilen etik sorunlardan biridir. Öğrenciler, hastalık sürecinde aile bireylerinin birbirleri ile olan ilişkilerine yönelik açıklamalarda bulunmuştur.

“Film... hastalık konusunda her anlamda çok sancılı geçen bu süreci daha yakından anlayabilmemi sağladı.” (Ö208)

“İzlerken içimde; hem merhamet, hem öfke, hem de acı duygusu oluştu. Kanser ailelerinin, diken üstünde yaşadığını gördüm ve çok üzüldüm. Dikkat çekmek istediğim yer ise sevginin ne kadar güçlü bir duygu olduğudur.” (Ö129)

“Annenin takındığı tavır ve davranışları çocuklarının ve eşinin de mutsuz olmasına sebep olmaktadır.” (Ö95)

Öğrencilerin az bir kısmı filmde yer alan etik sorunları açıklarken ödev etiği, özen etiği, erdem etiği ve sonuçsalcılık gibi etik yaklaşımlara diğer bir ifadeyle etik teorilere değinmiştir.

“Kate hastanedeyken bir hemşire ondan idrar kabını doldurmasını, sert ve umursamaz bir tavırla söyler. Burada görevli hemşire bu davranışlarıyla, özen etiği ilkesine uymamış mesleğini gerekli şekilde yapmamıştır.” (Ö16)

“Anna’nın avukatı sara hastasıdır. ...kendi bedenini kontrol edememenin nasıl bir şey olduğunu bildiği için Anna’ya yardım etmek amacıyla bu davayı kabul etmekten vazgeçmez. Avukatın bu davadan vazgeçmemesi erdem etiği ilkesine uymaktadır.” (Ö16)

“Kate kardeşinin ve kendisinin artık özgür olmasını yani bu acıya daha fazla katlanmamaları gerektiğini düşünüyor. Kate’nin bu davranışı hem

kardeşini korumak hem de daha fazla acı çekmemek içindir. Bu yüzden bu davranışı ödev etiğine uymaktadır.” (Ö16)

“Bir eylemi iyi kulan şey sonuçta getirdiği faydayla mutluluğu sağlamasıdır. İyinin ölçütü olan mutluluğun sadece eylemde bulunanın değil, ilgili herkesin mutluluğu olduğunu savunan sonuç etiğinin de ihlal edildiğini görmekteyiz.” (Ö194)

Hayvan hakları konusunda etik bir sorun olduğu bir öğrenci tarafından şu şekilde ifade edilmiştir:

“Yargıç isimli köpeğin, yemek borusuna yerleştirilen demir, köpeğin yaşam haklarına da saygısızlık içerir. Köpeğin yaşamına katkıda bulunacak bir operasyon değildir. Bu köpeği bu şekilde kullanmak yerine teknoloji ve bilimden yararlanılması daha etik olurdu.” (Ö84)

Öğrenciler tarafından ifade edilen bir başka konu empatidir.

“Empati yapabilmenin ne kadar değerli bir şey olduğunu filmi izlerken daha net anladım... İnsanları anlamaya çalışmanın mümkün olmadığını ama anlamak için gayret göstererek de bunun insan ilişkilerini nasıl rahatlattığını görebiliriz.” (Ö20)

TARTIŞMA

Bu çalışmada sağlık programlarında öğrenim gören öğrencilere film izletme yöntemi kullanılarak öğrencilerden izledikleri film kapsamında etik sorun alanlarını belirlemeleri ve bir değerlendirme yapmaları istenmiştir. Öğrenci ifadelerine dayanarak, filmde yer alan etik sorunların çoğunun tespit edilebildiği anlaşılmaktadır. Bunun yanında, öğrencilerin metinlerinde benzer ifadelerin kullanımına rastlanmıştır. Etik sorun alanlarının bir kısmının ise sınırlı sayıda öğrenci tarafından ele alındığı tespit edilmiştir.

Etikle ilgili olanı tanıyabilme ve etik sorunu saptayabilmeyi sağlayan etik bilincin gelişiminde, eğitim ve deneyim iki önemli faktördür.¹⁵ Etik eğitiminde özellikle sağlık alanında, filmlerin kullanımına dair çalışmaların sınırlı olduğu görülmektedir.^{12,13} Bu noktada Türkçe’ye “sinema eğitimi” şeklinde çevrilebilecek “cinemeducation”, ilk kez Alexander ve ark. tarafından tıbbın psikososyal yönlerini vurgulamak amacıyla, tıp eğitiminde film kullanımının öne

mini açıklayan bir kavram olarak kullanılmıştır.^{12,16} Eğitimde film kullanımının, tıbbın insani boyutunu öğretmede yararlı olduğu ve geleneksel modellerin aksine yeni fırsatlar sunduğu yapılan çalışmalarda dile getirilmektedir.^{17,18} Edmonds tarafından yapılan bir çalışmada, öğrenciler açısından filmlerin, geleneksel öğretim modellerine tercih edildiği ortaya konulmaktadır.^{13,19}

Gangwani ve ark. hemşirelik ve tıp öğrencileri üzerinde gerçekleştirdikleri araştırmada; filmlerin, öğrencilerin temel etik ilkelere ilişkin bilgilerinin geliştirilmesine yardımcı olduğunu, Gül ve Şahinoğlu ise etik eğitiminde kullanılan film izletme yönteminin, öğrencilerin etik sorunlarla ilgili farkındalıklarının artmasına katkı sunduğunu belirtmektedirler.^{8,20} Searight ve Allmayer araştırmalarında filmlerin; etik yaklaşımları ve uygulamaları öğrencilere aktarmak için etkili araçlar olduklarını ifade etmektedirler.¹² Bu noktada etik eğitiminde film kullanımının sınırlılıklarını inceleyen araştırmaların da alanyazında yer aldığını vurgulamak gerekir. Yapılan bazı çalışmalar, film kliplerinin belirli bir bakış açısını desteklemek için manipüle edilebileceğinin ve sunulan hikâyelerde sosyal-duygusal unsurların ağırlık kazanması ile eğitim hedeflerinin ve profesyonel yargıların gölgelenebileceğinin göz önünde bulundurulması gereken bir konu olduğunu göstermektedir.^{11,21} Etik eğitiminde, filmlerin kullanımına dair Türkiye özelinde yapılan çalışmalarda, filmlerin müfredat içinde daha çok yer almasının gerektiği ve henüz bir film koleksiyonunun oluşturulmadığı açıklanmaktadır.^{22,23}

Filmde yer alan ve öğrencilerin büyük bir kısmı tarafından belirlenen etik sorunlardan biri, temel etik ilkelerin ihlalidir. Öğrenciler; yarar sağlama, zarar vermeme, özerkliğe saygı, adalet, dürüstlük ve yaşama saygı ilkelerinin aile üyeleri ve sağlık meslek mensupları tarafından farklı şekillerde ihlal edildiğinden söz etmişlerdir. Bu kapsamda öğrencilerin çoğunluğu tarafından özerkliğe saygı ilkesi kapsamında, tıbbi karar alma sürecinde çocuğun konumunun “çocukta olsa ona fikrini sormalıydılar” ifadesinden de anlaşılabilir gibi sorgulanabildiği görülmektedir. Özerkliğe saygı ilkesinin, tıbbi uygulamalardaki yansımaları olan aydınlatılmış onam sürecinin hekim tarafından uygun bir şekilde işletilmesi bu bakımdan sorunlu gözükmektedir. Öğrenciler tarafından belirle-

nen bir başka etik sorun ise hasta haklarıdır. Etik alanının önemli konularından biri olan hak ve insan hakları ile insan haklarının sağlık hizmetlerine uygulanması şeklinde açıklanabilen hasta hakları bağlamında çocukların hakları, uluslararası düzeyde çeşitli sözleşmelerle koruma altına alınmıştır.

Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi kapsamında 18 yaşına kadar her insan çocuk kabul edilmektedir. Çocuğun kendisini ilgilendiren her konuda görüşlerinin dikkate alınmasının onun en önemli haklarından biri olduğu belirtilmektedir.^{23,24} Tıbbi müdahaleler söz konusu olduğunda çocuk özerkliği önemli olmakla birlikte çocuğun, ebeveyn veya yasal temsilcilerinin onamı gerekmektedir.²⁵ Tıbbi müdahalelerde çocuklardan onam alınmasında yaş sınırı, ülkeden ülkeye değişiklik göstermekte, bazı ülkelerde özerk karar alma yaşı 18 iken Hollanda'da 12, Danimarka'da 15'tir. Kanada ve İsviçre gibi ülkelerde onam verebilen herkesin duruma göre değerlendirildiği esnek bir sistem uygulanmaktadır. ABD'de 18 yaşın altında olan çocuklarda tıbbi müdahaleler için ebeveyn veya yasal temsilcinin onamı gerekmektedir. Bunun yanında 11 veya 12 yaş, bir çocuğun herhangi bir tıbbi müdahaleyi anlama ve karar verme bakımından yeterli olabileceği öngörülen sınır olarak kabul edilmektedir.²⁶ Bu yönüyle çocukların yaşına ve gelişim düzeyine uygun olarak kendileriyle ilgili tıbbi kararlara katılımlarının sağlanması son derece kritiktir ve filmde olduğu gibi bu katılımın nasıl gerçekleştiği başta ebeveynler olmak üzere, çocuğun bakımını üstlenen diğer kişiler, sağlık çalışanları, sağlık otoriteleri ve ilgili kuruluşlar tarafından hassasiyetle incelenmelidir.

Filmde yer alan temel etik sorunlardan birisi ötanazidir ve öğrencilerin bir kısmı tarafından dile getirilmiştir. Ötanazi konusuna değinen öğrencilerin çoğu; sağlık hizmetlerinin sunumunda insan hakları bağlamında gerekli bir uygulama olduğunu, az bir kısmı ise sağlık hizmetlerinin doğası ile bağdaşmadığını ifade etmiştir. Ötanazi, tıp alanında gerek etik gerekse hukuki açıdan tartışılan bir konudur. Hukuki düzenlemelere bakıldığında, bu uygulamanın yasal olduğu ve yasaklandığı ülkelerin farklı mekanizmalara sahip oldukları bilinmektedir. Türk hukuk sistemi incelendiğinde, 1998 tarihli Hasta Hakları Yönetmeliğinin 13. maddesine göre, “Ötanazi yasaktır. Tıbbi

gereklere bahisle veya her ne suretle olursa olsun, hayat hakkından vazgeçilemez. Kendisinin veya bir başkasının talebi olsa dâhil, kimsenin hayatına son verilemez.” ifadesi ile ötanazi yasaklanmıştır.²⁷ Ötanazi söz konusu olduğunda temel bir insan hakkı olan yaşam hakkı ile ilgili olarak kişinin kendi geleceğini belirleme hakkının kapsamının genişletilmesi durumunda suistimale neden olabilecek durumların yaşanabileceği belirtilmektedir.²⁸ Diğer taraftan insanların sahip olduğu ahlaki değerleri ve kendi yaşamları ile ilgili olan istekleri ifade edilemediğinde ve ilgili otoriteler tarafından dikkate alınmadığında, tıbbın insan-cıl boyutu göz ardı edilebilmektedir.

Genetik; yardımcı üreme teknikleri, kurtarıcı kardeş ve organ bağıışı öğrenciler tarafından filmle ilgili ifade edilen etik sorun alanlarından. Tıbbın amaçlarından biri genetik bilgiyi kullanarak hastalıkların ortadan kaldırılması ve insanların sağlıklı bir yaşam sürdürmesidir. Genetik tarama testlerinin kapsamı ve gen tedavileri yasal ve etik açıdan çeşitli sorunlar içermektedir. Benzer şekilde yardımcı üreme teknikleri, bu hizmetten yararlanan insanların, istedikleri her özelliği seçebilecekleri bir uygulamaya dönüşürse etik sorunlar kaçınılmaz biçimde açığa çıkmaktadır.²⁹ Başta adalet ilkesi olmak üzere bu durum, sağlık hizmetlerinde eşitlik ve hakkaniyet ilkelerinin göz ardı edilmesi sonucunu doğurabilir. Kurtarıcı kardeş konusundaki etik sorunlar ise insan onuru bağlamında ortaya çıkmaktadır. Hasta bir çocuğun sağlık sorununa çare olacak bir başka çocuğun teknolojik gelişmelerle dünyaya getirilmesi, insan ve değerinin sorgulanmasına, insanın amaç yerine araç hâline dönüşmesine neden olmaktadır.²⁹

Organ bağıışı, donör için gönüllülüğe dayalı bir fedakârlık örneği iken hasta alıcı için bir şifa kaynağıdır. Bu yönüyle temel etik ilkelerden zarar vermeme ve özerkliğe saygı ilkelerinin çatıştığı bir süreçtir. Her cerrahi müdahalenin bir risk içermesi ve bu durumun donöre zarar verme ihtimali yanında, donörün özerk bir birey olarak kendi bedeni üzerinde tasarruf yetkisine sahip olması sağlık profesyonellerini etik ikileme karşı karşıya bırakan bir durumdur.³⁰

Etik açıdan tartışılmalı bir konu olan organ nakli ile ilgili Türkiye'deki temel yasal metin Organ ve Doku Alınması, Saklanması, Aşılması ve Nakli

Hakkında Kanundur. 1979 tarihli Kanun'un 5. Maddesinde "On sekiz yaşını doldurmamış ve mümeyyiz olmayan kişilerden organ ve doku alınması yasaktır." ifadesiyle çocukların organ bağıışı konusunda rızalarının geçerli olmayacağı belirtilmektedir.³¹ Bunun yanında konuyla ilgili diğer bir yasal metin, Türkiye'nin imzaladığı İnsan Hakları ve Biyotıp Sözleşmesidir. Sözleşmenin 20. Maddesi organ alınmasına muvafakat verme yeteneği olmayan kişilerin korunması ile ilgilidir. "Muvafakatini açıklama yeteneği bulunmayan bir kimseden organ veya doku alınmaz. İstisnai olarak ve kanun tarafından öngörülmüş koruyucu şartlar altında, muvafakat verme yeteneği olmayan bir kimseden kendisini yenileyen dokuların alınmasına aşağıdaki şartların gerçekleşmesi hâlinde izin verilebilir: i) muvafakat verme yeteneği bulunan uygun bir vericinin bulunmaması; ii) alıcı şahsın, vericinin erkek veya kız kardeşi olması."³² Türkiye, Organ Nakli Kanunundaki yasak nedeniyle sözleşmenin bu maddesine çekince koymuştur.

Bu çalışmada öğrencilerin filmdeki etik sorunları açıklarken etik ikilemleri tespit edebildikleri ve bu ikilemleri sadece sağlık meslek mensupları ile sınırlamadan aile bireylerinin birbirleri ile ilişkilerini de kapsayan bütüncül bir değerlendirmede buldukları anlaşılmaktadır. Bazı öğrencilerin filmdeki etik sorunları açıklarken, öneri sunmaları ise konuyla ilgili bir içselleştirmenin gerçekleştirilmiş olabileceğini göstermektedir.

SONUÇ

Çalışmanın bulguları ışığında filmlerin, teorik derslerle birlikte etik eğitiminde kullanılmasının etkili bir yöntem olduğunu söylemek mümkündür. Bu çalışmadan elde edilen veriler, etik eğitiminde kullanılan film izletme yönteminin, öğrencilerin etik sorun alanlarını tespit edebilmelerine katkı sunduğunu göstermektedir. Çalışma kapsamında öğrenci ifadelerine dayalı olarak incelenen My Sister's Keeper filmi; öğ-

rencilerin temel etik ilkeler, genetik, ötanazi ve hasta hakları gibi tıp etiğinin önemli konularını kavrayabildiklerini ortaya koymaktadır. Bunun yanında bu çalışmanın bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. Güncel yaklaşımlar çerçevesinde sağlıkla ilgili farklı programlarda öğrenimlerini sürdüren öğrencilerin görüşlerinin aktarılması ve tutumlarının belirlenebilmesi de önemlidir. Bu bakımdan bu çalışma farklı türde niteliksel ve niceliksel bilimsel araştırmalara gereksinim olduğunu ortaya koymaktadır. Çalışmada etik eğitiminde, film izletme yönteminin kullanımına yönelik öğrenci görüşleri dikkate alınmıştır. Başka bir çalışmada etik eğitimi uzmanlarının da görüşleri alınarak konunun daha kapsamlı bir incelemesi yapılabilir. Benzer türde araştırmaların öğrenciler üzerinde gerçekleştirilmesi durumunda, öğrenci ödev metinlerinin çevrim içi intihal kontrolü yapılan yazılımlardan yararlanılarak kontrol edildikten sonra araştırmaya dâhil edilmesi önerilmektedir.

Finansal Kaynak

Bu çalışma sırasında, yapılan araştırma konusu ile ilgili doğrudan bağlantısı bulunan herhangi bir ilaç firmasından, tıbbi alet, gereç ve malzeme sağlayan ve/veya üreten bir firma veya herhangi bir ticari firmadan, çalışmanın değerlendirme sürecinde, çalışma ile ilgili verilecek kararı olumsuz etkileyebilecek maddi ve/veya manevi herhangi bir destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması

Bu çalışma ile ilgili olarak yazarların ve/veya aile bireylerinin çıkar çatışması potansiyeli olabilecek bilimsel ve tıbbi komite üyeliği veya üyeleri ile ilişkisi, danışmanlık, bilirkişilik, herhangi bir firmada çalışma durumu, hissedarlık ve benzer durumları yoktur.

Yazar Katkıları

Bu çalışma tamamen yazarın kendi eseri olup başka hiçbir yazar katkısı alınmamıştır.

Teşekkür

Çalışmaya katkı sunan tüm öğrencilerime teşekkür ederim.

KAYNAKLAR

- Eckles RE, Meslin EM, Gaffney M, Helft PR. Medical ethics education: where are we? Where should we be going? a review. *Acad Med*. 2005;80(12):1143-52. [Crossref] [PubMed]
- Godbold R, Lees A. Ethics education for health professionals: a values based approach. *Nurse Educ Pract*. 2013;13(6):553-60. [Crossref] [PubMed]
- Yarborough M, Jones T, Cyr TA, Phillips S, Stelzner D. Interprofessional education in ethics at an academic health sciences center. *Acad Med*. 2000;75(8):793-800. [Crossref] [PubMed]
- Örnek Büken N, Demir M, Akpınar A. HÜTF asistan etik eğitimi. Yalın NY, Şahinoğlu S, editörler. *Sağlık Bilimlerinde Etik Eğitimi Sempozyum Kitabı*. Ankara: Türkiye Biyoetik Demeği Yayınları No: XIX; 2005. p.147-9. [Link]
- Ersoy N. Biyoetik Eğitimi: Gereği, Amaçları. *Türkiye Klinikleri Tıbbi Etik*. 1996;4(3):94-6. [Link]
- Vatansever K. Tıpta etik ve entelektüel gelişme ve biyoetik eğitimi [Ethics and intellectual development in medicine and bioethics education]. *Değişen Dünyada Biyoetik*. 2012;18(18):51-65. [Link]
- Demirören M, Kısakürek MA, Yalın NY. Tıp öğretim üyeleri ve öğrencilerinin tıp etiği eğitimi konusundaki perspektifleri [The perspectives of medical students and medical faculty teachers on medical ethics education]. *Sted*. 2015;24(1):1-9. [Link]
- Gül Ş, Şahinoğlu S. Biyoetik dersinde kullanılan filmlerin etik farkındalık geliştirme üzerine etkisi: Dallas Buyers Club filminin analizi üzerinden bir değerlendirme [The effect of films used in bioethics course on ethical awareness development: An evaluation based on the analysis of the movie Dallas Buyers Club]. *Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi*. 2020;10(3):502-9. [Crossref]
- Keleş Ş. Temel etik kavramlar ve biyoetik yaklaşımlar. Yalın NY, Keleş Ş, editörler. *Sağlık Programları Meslek Etiği*. 1.Baskı. Ankara: Ankara Nobel Tıp Kitabevleri; 2019. p.5-19.
- Beigy M, Pishgahi G, Moghaddas F, Maghbouli N, Shirbache K, Asghari F, et al. Students' medical ethics rounds: a combinatorial program for medical ethics education. *J Med Ethics Hist Med*. 2016;9:3. [PubMed] [PMC]
- Aleksandrova-Yankulovska S. An innovative approach to teaching bioethics in management of healthcare. *Nurs Ethics*. 2016;23(2):167-75. [Crossref] [PubMed]
- Searight HR, Allmayer S. The use of feature film to teach medical ethics: overview and assessment. *International Journal of Modern Education Forum (IJMEF)*. 2014;3(1):1-6. [Link]
- Ogston-Tuck S, Baume K, Clarke C, Heng S. Understanding the patient experience through the power of film: a mixed method qualitative research study. *Nurse Educ Today*. 2016;46:69-74. [Crossref] [PubMed]
- Oğuz NY. Felsefi tartışmaları ışığında klinik etiğe giriş. Demirhan Erdemir A, Oğuz NY, Elçioğlu Ö, Doğan H, editörler. *Klinik Etik*. 1.Baskı. İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri; 2001. p. 9-25.
- Kadioğlu FG, Kadioğlu NS. Klinik uygulamalarda etik karar verme süreci. Demirhan Erdemir A, Oğuz NY, Elçioğlu Ö, Doğan H, editörler. *Klinik Etik*. 1.Baskı. İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri; 2001. p. 44-64.
- Alexander M, Hall MN, Pettice YJ. Cinemedication: an innovative approach to teaching psychosocial medical care. *Fam Med*. 1994;26(7):430-3. [PubMed]
- Blasco PG, Blasco MG, Levites MR, Moreto G, Tysinger JW. Educating through movies: how hollywood fosters reflection. *Creative Education*. 2011;2(3):174-80. [Crossref]
- Blasco PG, Moreto G, Pessini L. Using movie clips to promote reflective practice: a creative approach for teaching ethics. *Asian Bioeth Rev*. 2018;10(1):75-85. [Crossref] [PubMed] [PMC]
- Edmonds ML. The use of film in teaching concepts of qualitative inquiry to graduate nursing students. *J Nurs Educ*. 2013;52(3):179-80. [Crossref] [PubMed]
- Gangwani N, Singh S, Khaliq F. Trigger films to teach core competencies of ethics and professionalism to first-year medical and nursing students. *Adv Physiol Educ*. 2022;46(3):491-7. [Crossref] [PubMed]
- Volandes A. Medical ethics on film: towards a reconstruction of the teaching of healthcare professionals. *J Med Ethics*. 2007;33(11):678-80. [Crossref] [PubMed] [PMC]
- Demir M, Örnek Büken N, Keleş Ş. Bir grup tıp öğrencisinin istemli düşük konusundaki algıları: nitel bir analiz [Perceptions of a group of medical students regarding the issue of abortion: a qualitative analysis]. *Tıp Eğitimi Dünyası*. 2021;20(60):5-19. [Crossref]
- Ögenler O, Gün M, Okuyaz S. Hekim adaylarının Sophie'nin Seçimi filminde yer alan ahlaki ikileme üzerine görüşleri: kalitatif bir araştırma [Physician candidates' views on the moral dilemma in Sophie's Choice movie: a qualitative study]. *Türkiye Klinikleri J Med Ethics*. 2022;30(2):151-61. [Crossref]
- Kurt SL. Çocuk haklarına ilişkin temel uluslararası belgeler ve Türkiye uygulaması [basic international documents on children's rights and Turkey example]. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*. 2016;36:99-127. [Link]
- Boceta R, Martinez-Casares O, Albert M. The informed consent in the mature minor: understanding and decision-making capacity. *An Pediatr*. 2021;95(6):413-22. [Crossref] [PubMed]
- Hein IM, De Vries MC, Troost PW, Meynen G, Van Goudoever JB, Lindauer RJ. Informed consent instead of assent is appropriate in children from the age of twelve: Policy implications of new findings on children's competence to consent to clinical research. *BMC Med Ethics*. 2015;16(1):76. [Crossref] [PubMed] [PMC]
- Resmî Gazete (1.8.1998, Sayı: 23420.) sayılı Hasta Hakları Yönetmeliği; 1998. Erişim tarihi: 10 Şubat 2023. Erişim linki: [Link]
- Demirörs Ö, Hızal SA. Türk ceza hukuku açısından ötanazi [Euthanasia in terms of Turkish criminal law]. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 2016;65(4):1481-516. [Crossref]
- Topçu E, Yalın NY. Preimplantasyon genetik tanının öjenisi ve insanın araçsallaştırılmasına yol açıp açmayacağıın tıp etiği açısından yamaç aşağı kayma argümanı ile değerlendirilmesi [A medical ethical evaluation, using the slippery slope argument, as to whether or not preimplantation genetic diagnosis will result in eugenics and human instrumentalization]. *Türkiye Biyoetik Dergisi*. 2015;2(3):187-201. [Crossref]
- Ertin H. Organ bağıışı ve transplantasyon tıbbi: etik çerçeve ve çözüm tartışmaları [Organ donation and transplantation medicine: ethical framework and solutions]. *İş Ahlakı Dergisi*. 2014;7(2):91-120. [Link]
- Resmî Gazete (3.6.1979, Sayı: 16655) sayılı Organ Ve Doku Alınması, Saklanması, Aşılması Ve Nakli Hakkında Kanun; 1979. Erişim tarihi: 5 Mart 2023. Erişim linki: [Link]
- Resmî Gazete (9.12.2003, Sayı: 25311) sayılı Biyoloji ve Tıbbın Uygulanması Bakımından İnsan Hakları ve İnsan Haysiyetinin Korunması Sözleşmesi: İnsan Hakları ve Biyotıp Sözleşmesinin Onaylanmasının Uygun Bulduğuna Dair Kanun; 2003. Erişim tarihi: 05.03.2023. Erişim linki: [Link]